

Nataša M. Pavlović*

Univerzitet u Kragujevcu

Fakultet za mašinstvo i građevinarstvo u Kraljevu

SRBIJA KROZ PERO LORENSA DARELA

Sažetak: Žanrovski raznovrstan opus Lorensa Darela obogatio je ne samo književnost zemlje kojoj je pisac poreklom pripadao već i svetsku književnost. Njegov nesputan duh, pronicljivo oko i izuzetan osećaj za pisanu reč ogledaju se kako u romanima kojima je stekao slavu, tako i u putopisima kroz koje je isijavao svoju definiciju duha mesta. Boravak u različitim krajevima sveta, a prvenstveno na području Mediterana, bio je višestruko inspirativan za Darel. Granice svojih saznanja i svoja stvaralačka krila širio je u mestima i državama čija je klima u određenom periodu pogodovala njegovom unutrašnjem miru. Postavljenje Lorensa Darela za atašea za štampu u Britanskoj ambasadi u Beogradu usledilo je nakon njegovog ne previše kreativnog boravka u Argentini. Piščev angažman u glavnom gradu Jugoslavije trajao je od 1949. do 1952. godine. Ovaj rad se, uz osvrt na Darellove poznatije zapise o Srbiji, posebno bavi njegovim avanturističkim romanom *Beli orlovi nad Srbijom*, osvetljavajući ga iz jednog drugačijeg ugla. Piščeva saznanja i zapažanja o zemlji koja mu nije ostala u lepom uspomeni očigledno nisu bila zanemarljiva i veštom rukom su uklopljena u strukturu pomenutog dela.

Ključne reči: Lorens Darel, Srbija, Beograd, prepiska, *Beli orlovi nad Srbijom*, Golija.

1. UVOD

Trebalo bi da su blagoslovena mesta i krajevi kojima su ne samo hodili već u kojima su i stvarali veliki svetski književnici. Dodatna čast takvim određićima ukazana je ukoliko su ih ti majstori pera opevali u svojim delima, pa ih još i u naslove dela utkali.

Lorens Darel je tvrdio da se duh nekog mesta ne može upoznati ako čovek u njemu ne provede duži period, „nasamo, u tišini” (Darel 2006: 112),

* e-mail: pavlovic.n@mfvk.kg.ac.rs

ako se u nekom kraju ne ukoreni tako da može dovoljno dobro da oseti skrivene vibracije i da izoštri svoju sliku. Njegove slike Krfa, Rodosa, Kipra i Provanse svakako potvrđuju ispravnost ovog stanovišta, a naslovi kao što su *Aleksandrijski kvartet* (*The Alexandria Quartet*), *Avinjonski kvintet* (*The Avignon Quintet*) ili *Gorki limunovi Kipra* (*Bitter Lemons of Cyprus*) nisu jedini koje ovaj „boravišni” pisac (Darel 2006: 111), posvećuje mestima u kojima je živeo, radio, voleo i, što je izuzetno važno – stvarao.

Kako, po Darel ovom viđenju, postoje predeli u kojima nenadano naviru ideje, tako ima i onih drugih, „gde polovina duše kao da spava, a pomisao na pero i hartiju budi samo osećaj mučnine” (Darel 2006: 112). Njegovi zapisi o Kairu, Argentini ili Jugoslaviji nisu nimalo blagonakloni, naprotiv.

Lorens Darel je jedini strani pisac koji je u dužem periodu boravio u našoj zemlji. Piščev angažman od tri i po godine u Beogradu ostavio je specifičan trag u njegovom opusu i Srbija, sa jedne strane, može biti ponosna na tu činjenicu. Sa druge strane, ne može se zažmuriti nad istinom da je Darel kroz svoje naoštreno pero provukao mnogo loših utisaka i uvredljivih komentara.

2. DARELOVI POGLEDI IZ BEOGRADA

Da bi se razumela Darelova želja da se što pre okonča njegov radni boravak u prestonici tadašnje Jugoslavije, valja se vratiti u period koji je prethodio piščevom prihvatanju angažmana u jednoj komunističkoj zemlji. Naime, posle možda najsrećnijeg doba u njegovom životu, odnosno posle službovanja na Rodosu nakon Drugog svetskog rata, Darelu se ukazala prilika da dve godine provede u Argentini kao predavač Britanskog saveta. Kako je od ranije imao želju da poseti Ameriku, a trebalo je da popravi i svoju finansijsku situaciju, rado je prihvatio poziv. No, vrlo brzo je osetio kako mu ta melanholična zemlja ustajalog vazduha (Darel 2006: 69), sa stalnim vetrom i prašinom, ubija i inspiraciju i kreativnost. Uz izdejstvovanu lekarsku potvrdu podneo je ostavku i sa suprugom Evom vratio se u Englesku.

Svakako nije uputno biti hirovit, a biti u službi velike sile. Forin ofis je vrlo brzo našao rešenje za Darel. Postavljen je za atašea za štampu pri Britanskoj ambasadi u Beogradu. Na teritoriju pod Titovom kontrolom stigao je krajem maja 1949. godine i napustio je početkom januara 1953. Prema podacima njegovih biografa, nije nerado prihvatio ponudeni angažman. Međutim, posleratni ambijent i politička situacija koji su ga sačekali u Beogra-

du okrenuli su njegove predašnje blago levičarske stavove i samo nekoliko dana po dolasku u Beograd pisao je prijatelju Teodoru Stefanidesu sledeće:

Prilike su ovde dosta loše, skoro kao u ratu – stešnjenost i beda. Što se komunizma tiče, dragi moj Theodore, kraći boravak na ovom mestu sasvim je dovoljan da čovek zaključi kako vredi boriti se za kapitalizam. Ma koliko crn bio i krvavih mrlja nosio na duši, sigurno nije toliko turoban i beživotan i očajan kao ova uparložena i grozna policijska država (Darel 2006: 75).

Svoje vrlo subjektivne i najčešće negativne stavove Darel je izražavao upravo kroz prepisku sa prijateljima, a kroz zbirke pričica o britanskom diplomati Antrobusu *Duh diplomatije (Esprit de Corps)*, predstavio je život u diplomatskim krugovima „kroz grubu karikaturu, čiji cilj nije realna slika stvarnosti već izazivanje efekta iznenađenja, neobičnog, ekstravagantnog” (Ignjačević 1994: 132).

Iako je Darel upravo iz Beograda pisao da „diplomate po pravilu svugde dobro žive” (Darel 2006: 76) i priznao da mu je „ovo, sa čisto političkog aspekta, do sada najzanimljivije zaduženje” koje je „daleko [...] bolje od učmale Argentine” (Darel 2006: 80), svoje zabeležene impresije obeležio je mnoštvom žaoka koje nisu u saglasju sa diplomatskom odmerenošću.

Već u prvom pismu svom velikom prijatelju Henriju Mileru, u junu 1949. godine, Darel govori o uslovima života u Beogradu koji su daleko od prijatnih i obrušava se na komunizam.

Komunizam je nešto mnogo strašnije od svega što možeš da zamisliš; sistematska moralna i duhovna korupcija svim raspoloživim sredstvima. „Perverzija istine u interesu efikasnosti” – ali kad to vidiš izbliza, kosa ti se digne na glavi. A zastrašujuća je i kolaboracija umišljenih intelektualaca! Plaćeni su da ćute – što i rade. Strašna obamrlost svega je fantastična! To je stvarno pretnja, intelektualna pošast. Kako se boriti protiv toga, drugo je pitanje. U svakom slučaju, Engleska i SAD su raj veličanstvenog spokoja u poređenju s ovim mestom – i jedina nada u budućnost – ako je uopšte ima (Makniven 2019: 279).

Krajem oktobra 1949. godine Darel je i dalje pod snažnim utiskom i, u skladu sa svojim neobuzdanim temperamentom, ne preza od neukusno upotrebljenih stilskih figura:

... pošto sam izbliza video komunizam, uveravam te da su lov na veštice i ostalo u SAD daleko razumniji stav u odnosu na sve drugo. Još uvek patimo od maglovitog liberalnog socijalizma i industrijske griže savesti, i tako samo idemo na ruku ovim svinjama sa svakom reči koju izgovorimo. Jednostavno nemamo šta da tražimo duž marksističko-lenjinističkih smernica; to znači uništenje svake vrednosti za koju se zalažemo – mislim, kao pisci. Znam da je i naša kultura trula – ali u poređenju s

ovim, ona cveta u svom raspadanju, ona je puna nade. Ovo je čista smrt (Makniven 2019: 293).

Čitaocu s naših prostora, bez obzira na njegove ideološke stavove, svakako nije prijatno kada pročita Darellove grube i često neuljudne izjave antipatije. Nije zanemarljivo, a može biti donekle utešno, setiti se da je i za Argentinu govorio: „Klimatski inferno, a moralno poslednji krug pakla. [...] Mislim da bih radije rizikovao atomsku bombu nego ostao ovde” (Makniven 2019: 269) i da je prema Egiptu osećao jaku averziju, iako je upravo sa delom *Aleksandrijski kvartet* bio nadomak Nobelove nagrade.

Lorens Darel se samo na retkim mestima ograđuje pravom na krajnje subjektivan stav – „Nekoliko puta smo išli na logorovanje duž Dunava – lepi predeli, prekrasni i nekako odveć rečiti; meni lično ne leže” (Darel 2006: 84) ili „sve je odveć sumorno za moj ukus” (Darel 2006: 81).

Iz njegove vizure, Sava i Dunav su prljave reke; podjednako su prljave i ulice Beograda, koji je jedna paklena rupa, centar varvarstva, prašnjav, prljav i šupalj grad sa glupavim, bednim i zapuštenim žiteljima koji gladuju; Srbi su natmureni, „kao krtice, smrtno prestrašeni, zatvoreni, zabrinuti” (Makniven 2019: 298); druženje stranaca sa Srbima je uvek pod prismotrom; štampa je cenzurisana; vladaju tišina, strah i policijski teror; „nema uglja, ni komadić tople ili pristojne odeće za bilo koga osim za komunističke zvaničnike” (Makniven 2019: 295). Kao da sve navedeno nije već i previše, Darel zapisuje: „Hitler je bio dečja igra u poređenju s ovim” (Makniven 2019: 298).

Malogradanština, čistunstvo i okrutnost. Na svu sreću građevina je počela da se kruni, tako da ćemo imati prijatan zadatak da ovom tupavom narodu pomazemo i ohrabrujemo ga u nastojanju da sruši svoju ideološku Palatu uživanja (Darel 2006: 76).¹

Darelov prezir prema političkoj klimi u Titovoj zemlji pojačan je i njegovim nezadovoljstvom zbog nemediteranskih klimatskih uslova. Očigledno je da Darel nije ljubitelj nizije, jer kaže da se na severu „ogromna mađarska ravnica sa svojim ružnim selima prostire u nedogled – sve dok ne iščezne u ništavilu. Ali brda leže na zapadu i jugu – a kako samo čovek za njima

¹ Darelova ekstravagancija nije mogla u tom smislu da služi ni kao pomoć, a ni kao ohrabrenje ako se pomene samo epizoda s njegovom kupovinom džinovskih kola koja su nekada pripadala Geringu, a kojima se dovezao od Trsta do Beograda. „Sada i ja tako odlazim u kancelariju. Svi su zanemeli od zlobe i malo ih je koji pristanu da sa mnom prozbore neku reč. Ali zato mi beogradska policija ukazuje dužno poštovanje. [...] prava kola za pesnika: odveć glomazna za bilo šta drugo osim za trijumfalne ulaske...” (Darel 2006: 82).

čezne u Beogradu” (Darel 2006: 79). Njegov klaustrofobičan osećaj u podneblju koje smatra užasnim podvučen je još jednom nekontrolisanom izjavom: „Ravno, sa svih strana zarobljeno kopnom, nastanjeno svinjama koje je nemoguće razlikovati od Srba, i obratno; nema maslina, svuda samo glupave guske, prašina u leto i magla u zimu” (Darel 2006: 83). Po ličnom iskustvu ovog pisca, jedinu zaštitu od jugoslovenske košave pruža šljivovica (Darel 2006: 209).

Osećaj skućenosti i pribojavanje da se duh mesta ovog puta usmerio protiv njega (Boker 2015: 245) bili su osnaživani paničnim strahom od moguće ruske invazije i čak okupacije cele Evrope (Makniven 2019: 316). „Gomilanje oblaka” u njegovoj prepisci odnosilo se na gomilanje trupa blizu granice sa Jugoslavijom: „Ovde smo u nekoj vrsti klopke, u ćeliji za klanje” (Makniven 2019: 305). Maštovit, a uplašen, vrlo slikovito je izražavao strepnju da ga ne zarobe Rusi i da ostatak života ne provede u nekom rudniku soli. Iako je odmalena osećao odbojnost prema hrišćanstvu, Darel u očaju zapisuje: „Uzdam se u Hrista da ćemo izaći na vreme. Ovde su na dva sata od granice” (Makniven 2019: 317).

Takva sveukupno „nesnosna atmosfera” nije, po rečima Lorensa Darela, bila nimalo pogodna za razmišljanje ili pisanje. Nisu zato retki njegovi vapaji prijateljima: „ni retka poezije niti proze. O, gospode. Ovde ne mogu da radim” (Darel 2006: 79).

U odnosu na Darelovu prepisku koja se može posmatrati najpre kao dokumentarna građa, njegovo fiksijsko delo *Duh diplomatije*, na čijem početku stoji da je posvećeno kancelariji Britanske ambasade u Beogradu iz 1951. godine, pruža samo umetnički drugačije osmišljenu, tj. ironično iskošenu sliku titoističkog društva, zakrivljeniju možda barem za onoliko stepeni za koliko je pri kretanju nagnut „avetinjski voz” iz prve crtice o Antrobusu. U ovoj pričici Darel uz svojstven humor pominje, pored ostalog, opčinjenost Srba vozovima i želju jugoslovenske teške industrije i njenih isto toliko „teških” predstavnika da stanu na crtu „degenerisanom kapitalističkom zapadu” (Durrell 1976: 10). Ma koliko da su pričice o Antrobusu plod Darelovog književnog dara, njihova potka sadrži elemente stvarnih događaja, upravo kao što je bilo putovanje diplomatskog kora vozom do Zagreba radi posete sajmu. Slično tome, Darel piše o jednom prijemu u ambasadi 1952. godine, nakon razlaza Jugoslavije sa Staljinom i uvidanja da na zapadu ne žive samo „kapitalističke hijene” (Durrell 1976: 36). Na prijem je bila pozvana i „zbuñjena mala grupa seljaka” (Durrell 1976: 36), čiji je predvodnik govorio „čvornovatom embrionskim engleskim” (Durrell 1976: 36). U ovoj zbirci Da-

rel napominje da je Beograd u to doba imao samo jedan hotel i dva restorana za strance jer su svi ostali hoteli bili pretvoreni u menze i narodne kuhinje. Ne propušta da pomene intenzitet „špijunomanije” u zemlji, a konstruiše i poseban termin za jednu medalju nazivajući je „titotalitarnom medaljom časti”. Kao i u svojoj prepisci, i u *Duhu diplomatije* odaje počast šljivovici – narator pije 30 čašica dnevno, sve dok mu se ne pojavi pulsiranje na vrhu glave (možda se zato dese omaške u tekstu, pa se iznenadimo kad pročitamo da Dunav teče iz Rumunije ka Srbiji), a od ovog pića se, po njegovim rečima, ogromne, okrugle, skoro čvrste suze kao kiša slivaju niz lica Srba kad god su pijani i kad im na pamet padne tragedija velike ideje o panslavizmu.

3. JEDNO NOVO ČITANJE *BELIH ORLOVA NAD SRBIJOM*

Za 1957. godinu se smatra da je bila Darelova *annus mirabilis* (Ignjačević 1994: 128). Osim *Justine (Justine)*, tj. prvog dela *Aleksandrijskog kvarteta*, i putopisa *Gorki limunovi Kipra* ovenčanog prestižnom nagradom Daf Kuper (*Duff Cooper Memorial Prize*), Darel je upravo te godine objavio već pomenutu zbirku *Duh diplomatije*, ali i avanturistički, odnosno špijunski roman *Beli orlovi nad Srbijom (White Eagles Over Serbia)*, kojem ovaj rad posvećuje posebnu pažnju.

Beli orlovi nad Srbijom vode čitaoca u akciju sa engleskim obaveštajcem Metjuenom, koji je tobože zaposlen pri Britanskoj ambasadi u Beogradu, ali pravi zadatak mu je da istraži neobična dešavanja na jugu Srbije, u regionu Sandžaka, Golije, Ibarske klisure. Metjuen sâm, pešice i znalački obilazi tu oblast, uspostavlja vezu sa rojalističkom grupom „Beli orlovi” i zajedno sa njima kreće od Jankovog kamena na Goliji ka crnogorskoj obali dokle, uz najveće mere predostrožnosti, treba da prebace ogromne zlatne rezerve Narodne banke iz predratne Jugoslavije. Iznad Crnog jezera, ova izuzetno disciplinovana i svom cilju posvećena velika grupa gerilaca upada u zasedu Titove vojske i snaga bezbednosti.² Rojalisti u ponor survavaju mazge koje su prenosile dragocen tovar ne želeći da on završi u rukama protivnika. Gubici u ljudstvu su ogromni, a Metjuen se spasava, ranjen vraća u Beograd, podnosi izveštaj i napušta Srbiju.

² Darel i u svojoj prepisci i u *Belim orlovima nad Srbijom* odaje pohvale Jugoslovenskim snagama bezbednosti zbog veoma dobre organizovanosti.

Još na početku ove knjige čitaoci upućeni u Darelove ostrašćene zapise o Titovoj zemlji biće zatečeni blagonaklonim, lirskim opisom Metjuenovog spokoja pred polazak na zadatak u Beograd.

„Zbogom”, reče Metjuen i reč, izgovorena na srpskom, odvela ga je još jednom u one udaljene planinske visove gde su se legli zlatni orlovi i gde su duboke brze reke žurile između šumovitih obala na njihovom putu do mora. Zaspao je smešeći se (Darel 1995: 28).

Ispostaviće se da su „slike koje Darel opisuje sve lepše što je on dalje od Beograda” (Đorić-Francuski 2005: 40), o kojem i u *Belim orlovima nad Srbijom* piše slično kao i u svojoj prepisci s prijateljima, napominjući da je:

„skoro svaki restoran u Beogradu bio pretvoren u kantu, gde se razdraženi i polugladni proletarijat zbijao u redove za svoju porciju loše skuwane hrane. Oko njih su u turobnom i slabo osvetljenom hotelu sedeli ugladeni i obrijani članovi policije i partije, a takođe i debeli, pospani članovi inteligencije – umetnici i pisci koji su se predali. Vazduh pun očajne, lenje dosade, carevao je nad svim” (Darel 1995: 59).

Beograd je u ovom romanu opisan kao grad u kojem se oseća smrad, u kojem nema glasne priče, a ima tišine, „prikačenih kožnjaka”, kloparanja čizama po izlomljenim i izbrazdanim trotoarima, rasturenih uličnih lampi, ofucanog i uplašenog sveta, ulizivačkog pljeskanja maloj grupi visokih partijskih funkcionera pristigloj doteranim limuzinama na operu koja počinje govorom, odnosno „koještarijama” o marksističkim vrednostima. Upečatljiv je opis žena koje su na operu došle nedoterane, bez šminke, u odeći sa rasprodaje i s kosom samo začesljanom unazad i pričvršćenom nekom jeftinom šnalom.

Kako se službeni auto kojim se Metjuen u tajnosti prebacuje ka jugu udaljava od Beograda, opisi dobijaju drugačiji ton. Tako se auto kreće duž „odličnog, obezbeđenog puta koji se pružao kroz nizove zahvalnih krivina i petlji prema Topoli, dižući se kao lasta iz useka i pojavljujući se i nestajući duž bogato obrađenih brda” (Darel 1995: 86). Metjuen ne može da odoli a da saputnicima ne održi kratku lekciju o proslavljenom vinogorju u tom kraju. Zatim su „pronjivali [...] žurno kroz kaldrmisane ulice Mladenovca i prohujali do potonjih polja” (Darel 1995: 87). Između Mladenovca i Kraljeva put je postajao sve džombastiji i kroz Kraljevo su prošli kao kroz oblak prašine. Kao u svojim najlepšim putopisima, Darel poetski zapisuje da na ulazu u sumornu Ibarsku klisuru, put, pruga i reka izgleda da imaju „beskrajni flert”, jer su stisnuti između planina i sa leve i sa desne strane. Poznavao opisanih predela ne može da promakne preciznost Darelovih opisa.

„Ovde Ibar postaje brz, mutan i smeđ; džinovske topole i vrbe, sa njihovim korenjem koje steže škriļjcane obale kao zglob kosti, drže u senci celu dužinu puta. Vazduh postaje zasićen mirisom vode, jer je i nekoliko manjih reka probilo svoj put kroz planinu da bi se ispraznile u Ibar; trošni zidovi stena koje opasuju klisuru prepuni su prštavih izvora sveže vode. Dolina je i pored svoje sumornosti oživljena zvcima pesme ptica koja se meša sa grmljavinom vode Ibra dok se spušta ka Raškoj. Železnica je izgledala kao igračka, usečena u stranu planine, čije su sitne prolaze kroz niz tunela, brižljivo čuvali vojnici (Darel 1995: 89).

Vredi navesti još nekoliko primera Darelovih opisa koji kao da ne govore o istoj onoj zemlji koju kudi u svojim zapisima prethodno pomenutim u ovom radu:

- plitka i brza Studenica talasala i padala sa niza kamenih terasa, pokrivenih klizavom mahovinom (Darel 1995: 94);
- brdske doline prošarane lepim stazama koje su okruživale polja bujnog kukuruza i šarene livade sa senom, obasjane popodnevnim suncem. Ovde je hrastova šuma dopirala sve do reke i on je mogao hodati po travi bogato ukrašenoj cvetovima. Svet je izgledao kao da je bez ljudskih bića. Na istoku se stado ovaca kretalo bez pastira, koji je očigledno pecao u senovitoj reci ispod pilane. Ovde je takođe naišao na voćnjake pune šljiva, ovičene raskošnim ogradama od malina. [...] Reka je tekla u tišini sa svojim umilnim zvukom vode koja komeša oblutke – biserna senka zvuka naspram koje se pesme ptica nadvijaju lako i dirljivo na vlažnom vazduhu. [...] Ovde su brda razbacana u nizovima zelenih talasa prema, nadvisujućim planinama nežno naslikanim na nebu centralne Srbije, ljubičaste, zelene i crvene boje (Darel 1995: 95);
- Visoko gore u junskom vedrom nebu lebdeo je orao. Laki vetrić je raznosio maslačak i slamke sena preko reke (Darel 1995: 96).

Metjuen se u golijskom kraju oseća „kao poslednji čovek na zemlji, hodajući kroz predeo iz snova” (Darel 1995: 135). Detaljno je opisano i rudno bogatstvo, i flora, i fauna. Šume su prepune senica, carića i kosova; brzaci Studenice obiluju pastrmkama koje Englez vešto i peca i priprema po receptu meštana; primamljive staze vode kroz mirisna polja; vazduh je lak i čist; zbijeni buketi breza se nižu na obzorju; tlo je prekriveno pravim madracem od bilja; „Okolina je spavala, kao da je tek naslikana rukom majstora” (Darel 1995: 123).

Rečenica u kojoj se kaže da Metjuen „nije mogao, a da ne uporedi sav ovaj mir i lepotu sa sumornim poslom koji je obavljao” (Darel 1995: 134)

možda krije suštinu Darellove averzije prema Beogradu u kojem su ga obaveze odvrćale od opuštenosti preko potrebne za pisanje. Uz to, Lorens Darel je bio mišljenja da „ono što neke knjige čini 'velikim' nisu samo njihovi likovi i radnja, već i mesto na kome se ta radnja odvija” (Darel 2006: 118) – studenički predeli iz *Belih orlova nad Srbijom* to i potvrđuju.

Zapanjujuća je piščeva preciznost kada su u pitanju topografija pomenutog kraja ili opisi pejzaža. Sâm Darel je tvrdio da su svi podaci u vezi s krajolikom tačni (MacNiven 1998: 445). Malobrojne nepreciznosti koje srpska čitalačka publika može uočiti, a koje su ciljnoj engleskoj publici svakako nebitne, tiču se, na primer, pogrešnog smeštanja toponima Rtanj negde na Goliji ili razdaljine između Jankovog kamena na Goliji i Crnog jezera na Žabljaku, koja se ne može prepešačiti za dan-dva pod teškom opremom, kako stoji u delu. Hronološki podaci u ovom romanu takođe odišu izvesnim manjkavostima, ali ležernost u tom pogledu nije neobična kod Darel.

Ukoliko se vodimo znanjem da je prilikom pisanja svoje ostrvske trilogije Darel prikupljao raznovrsne podatke, od zvaničnih do onih koje je dobijao od lokalnog stanovništva, pa zatim u njih uplitao i poneku izmaštanu ličnost ili nemaran datum, vrlo brzo se iskristališe zapitanost da li je Darel bio lično upoznat i sa studeničkim krajem ili, kako kaže jedan od likova iz *Belih orlova nad Srbijom*: „Ponekad posumnjam da vi momci smišljate priče dok obavljate zadatak” (Darel 1995: 214). Nije nevažno to da je Darel imao izvanrednu memoriju, brzo oko za detalje i ruku koja je stalno nešto beležila.³

U Darellovoj biografiji Gordona Bokera nailazimo na pretpostavke o poreklu nastanka *Belih orlova nad Srbijom*, ali ne i na dokaze o tome:

Nije jasna priroda Darellovog putovanja „po službenoj dužnosti” na jug, kroz Makedoniju, ali je svakako o njemu podneo izveštaj Forin Ofisu, što navodi na pomisao da je delimična svrha ovog putovanja bilo špijuniranje ove oblasti. Imao je sklonost ka špijuniranju još od svog obaveštajnog rada u Atini 1939. godine, kao i od otkrivanja lica naklonjenih nacizmu u Aleksandriji 1942. godine. Verovatno nikada nije bio špijun u stilu Džejsma Bonda, već je naprosto držao otvorene oči, kao što se i očekivalo od svih onih koji su bili uključeni u obaveštajni rad. No, to je podsticalo njegovu vatrenu sklonost i pružalo mu pozadinu za špijunski triler, smešten u Tito-

³ Autor ovog rada je, u želji da potvrdi svoju hipotezu o Darellovom boravku u oblasti koja je tako detaljno opisana u *Belim orlovima nad Srbijom*, pregledao dnevne novine *Politiku* i *Borbu* iz perioda u kojem je pisac obavljao svoju dužnost u Beogradu u nadi da će se tu možda naći barem neka naznaka o njegovom dolasku u kraj oko Studenice. Osim navođenja imena članova delegacije koja je prisustvovala sastanku Tita i Antonija Idna u septembru 1952. godine, među kojima je bio i „L. Darel, sekretar Britanske ambasade”, do drugih informacija se iz ovih izvora nije došlo.

voj Jugoslaviji, Beli orlovi nad Srbijom koji je kasnije napisao. Detaljno poznavanje topografije, kao i flore i faune ove oblasti što se pojavljuje u toj knjizi, navodi na pomisao da je tom prilikom koristio beležnicu ili svoje veoma prijemljivo pamćenje (Boker 2015: 237).

Obimna Darelova biografija nastala iz pera Ijana Maknivena pruža dodatne podatke. U njoj se, kao i u Darelovom pismima Eni Ridler (Darel 2006: 79) i Henriju Mileru (Makniven 2019: 290), najpre navodi da je pisac video bele orlove kada je bio na putovanju do Sarajeva početkom oktobra 1949. godine (MacNiven 1998: 365). Još bitnije, naznačeno je da su *Beli orlovi nad Srbijom* zasnovani na istinitoj priči jednog od Darelovih prijatelja sklonih uletanju u rizične situacije. Pominje se mogućnost da je reč o Dorijanu Kuku (Dorian Cooke), koji je bio na tajnom zadatku tokom rata u Jugoslaviji (MacNiven 1998: 737).

U svom pismu Henriju Mileru s jeseni 1949. godine Darel kratko pominje svoje putovanje džipom ka Solunu i dosta obaveza zbog kojih ne stiže da mu se javlja.

Konačno, ne iznenađuje previše sadržaj jednog zvanično objavljenog izveštaja o putovanju po zadatku, tzv. *duty trip*, koje su novembra 1949. godine obavila dvojica službenika, tzv. *information officers*, od kojih je jedan bio iz Zagreba, a drugi iz Beograda. Putnik iz Beograda je bio niko drugi do Lorens Darel (Pine 2019: 392). U izveštaju stoji da su putovali do granice Makedonije sa Grčkom „radi procene opšteg stanja u narodu i političke klime”.⁴ *Times Literary Supplement* je objavio ovaj izveštaj 7. avgusta 2009. godine, a 2019. godine izveštaj se našao i u prvom tomu knjige pod naslovom *Završnice i nagoveštaji Lorensa Darela 1933–1988 (Lawrence Durrell's Endpapers and Inklings 1933–1988)*.

Prema podacima iz navedenog izveštaja, Lorens Darel, njegov kolega i sasvim sigurno Darelova supruga⁵ krenuli su na putovanje džipom preko Topole i Mladenovca put Kraljeva i južnije. Zanimljivo, ovaj itinerer se apsolutno podudara s pravcem kretanja Metjuena iz *Belih orlova nad Srbijom*. Darel i saputnici su predah potražili u kući jedne seljanke koja ih je ljubazno ugostila, ali se u isto vreme nije ustezala da primi nešto njihove hrane i vina objašnjavajući takav postupak stidom zbog sopstvene nemaštine i nemanja

⁴ „to assess the general conditions of the people and the political climate” (Pine 2019: 392).

⁵ U izveštaju se pominje da su na datom putovanju bila tri stranca (*three foreigners*), čime se potvrđuje da je treći član zasigurno bila Darelova supruga Eva. Naime, podaci iz ovde već navodenih zapisa nastalih pre obelodanjivanja izveštaja govore su o tome da su Darelovi u tom periodu proveli nedelju dana u Solunu.

mogućnosti da i ona sama slučajnim gostima ponudi jelo i piće. Ruke su zagrijali nad žarom koji im je seljanka odnekud donela jer u peći nije bilo vatre. U kući su se spremali da sutradan obeleže svoju krsnu slavu Sv. Luke.⁶ Sličan lik ljubazne seljanke pamti se i iz *Belih orlova nad Srbijom*. Preciznije, u romanu Metjuen nailazi na staricu koja sakuplja granje negde u Ibarskoj klisuri i koja mu bespomoćnim gestom, podizanjem obe ruke ka nebu, odgovara na pitanje ima li mleka na prodaju, što njemu pojašnjava „bolje od reči koliko je obezvređeno seljaštvo u ovim predelima” (Darel 1995: 106). Podudarnosti se mogu naći i u pominjanju železničara na pruži u Ibarskoj klisuri, kao i u opisu jednog seljaka koji, i u izveštaju i u romanu, iako znatiželjan, najpre biva ćutljiv i mrzovoljan pri susretu sa strancima, a onda se otkravljuje i priključuje razgovoru o posleratnim prilikama u zemlji. Takođe, u oba teksta se zamera Britaniji zbog toga što se u ratu opredelila za partizane.

Ne zadirući u Darelova neknjiževna zaduženja, istraživanjem za potrebe ovog rada došlo se do nedvosmislene potvrde pretpostavke da je Darel do materijala za građenje svog špijunskog romana došao kroz lične uvide. Pored toga što *Beli orlovi nad Srbijom* „ostaju zanimljivo i privlačno štivo, jedno od najboljih engleskih ostvarenja u ovom žanru” (Ignjačević 1994: 146), ovaj roman se može posmatrati i kao svojevrsna Darelova oda lepoti jednog krajolika u Srbiji ili „ako se odstrane elementi trilera, imate još jedan Darellov putopis” (Boker 2015: 249).

4. ZAKLJUČAK

Putnik, po rečima Lorensa Darela, treba širom da otvori i oči i srce i da se sa nekim predelom poistoveti bez strahopoštovanja, ali i bez predubedenja. Nažalost, jednostran stav, ideološka i poslovna opterećenost, nekompatibilnost sa klimatskim uslovima i političkim strujanjima, bure u privatnom životu i neuklapanje Srbije u mediteransku tapiseriju osvedočenog helenofila i islomana sprečavale su ovog znamenitog pisca 20. veka da tokom više od tri godine službovanja u Beogradu široko raširi svoja spisateljska krila. Njegova zapažanja o Srbiji iz tog perioda nesumnjivo su dvostrana i zavise od toga iz koje geografske tačke usmerava svoj pogled. Snažna doslednost u

⁶ Ako je Sv. Luka bio „sutradan”, a zna se da se proslavlja 31. oktobra, onda je tačan datum kretanja Darela na putovanje bio 30. oktobar, kada se i zadesio u pomenutoj seoskoj kući.

negativnom iskazu obeležava piščeva svedočanstva ili, bolje rečeno, njegove utiske o poratnom stanju u našoj zemlji i to se može smatrati konstantom. Ali izmeštanjem dalje od Beograda budi se Darelova prijemčivost za ono što je oku lepo, a čulima sluha i ukusa prijatno. Pesnik, slikar i putopisac tada preuzimaju pero od zajedljivog diplomatskog službenika i ono toplijim bojama boji i predele, a i ljude.

LITERATURA

- Boker 2015: G. Boker, *Lorens Darel: biografija*, Loznica: Karpos.
- Darel 1995: L. Darel, *Beli orlovi nad Srbijom*, Novi Sad: Solaris.
- Darel 2006: L. Darel, *Duh mesta*, Čačak: Gradac.
- Durrell 1976: L. Durrell, *Esprit de Corps*, London: Faber and Faber.
- Djorić Francuski 2005: B. Djorić Francuski, „Beograd iz pedesetih godina dvadesetog veka viden očima Lorensa Darela”, u: B. Čubrović et al., *Grad u jeziku, književnosti i kulturi*, Beograd: Philologia, 33–44.
- Ignjačević 1994: S. M. Ignjačević, *Zemlja čuda u izlomljenom ogledalu: moderni britanski pisci i jugoslovenska tematika*, Beograd: DBR International Publishing.
- MacNiven 1998: I. S. MacNiven, *Lawrence Durrell: A Biography*, London: Faber and Faber.
- Makniven 2019: I. S. Makniven (ed.), *Preписка Lorens Darel – Henri Miler: 1935–1980*, Beograd: Službeni glasnik.
- Pine 2019: R. Pine (ed.), *Lawrence Durrell's Endpapers and Inklings 1933–1988, Volume One: Autobiographies, Fictions, Spirit of Place*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. (18 November 2021) <<https://bit.ly/3r6KUgd>>

Nataša M. Pavlović

SERBIA THROUGH THE PEN OF LAWRENCE DARRELL

Summary: Lawrence Durrell's opus with its various genres enriched not only the literature of the country to which this writer belonged by nationality, but also world literature. His unrestrained spirit, astute eye and an extreme sense of writing are reflected both in his novels for which he became famous and in his travel books through which he radiated his own definition of the spirit of place. Staying in different regions of the world, predominantly in the Mediterranean, inspired Durrell in multiple ways. He expanded the boundaries of his knowledge and spread his creative wings in those places and countries whose climate, in a certain period, suited his inner peace. Lawrence Durrell was appointed press attaché at the

British Embassy in Belgrade after his not too much creative stay in Argentina. The writer's assignment in the capital of Yugoslavia lasted from 1949 to 1952. This paper, with reference to Durrell's more famous writing about Serbia, particularly deals with his adventure novel *White Eagles Over Serbia* illuminating it from a different angle. The writer did not have good memories of our country but his knowledge and observations about it were not negligible and they were skilfully integrated into the structure of the mentioned book.

Keywords: Lawrence Durrell, Serbia, Belgrade, correspondence, *White Eagles Over Serbia*, Golija.